

JAEMAKSETE ARVELDUSTINGIMUSTE ÜHTLUSTAMINE EUROTSOONIS¹

Arvestades seda, et kaupade, teenuste, kapitali ja inimeste vabast liikumisest tõusev tulu ühtsel turul sõltub nii rahaülekannete kiirusest, turvalisusest kui ka maksumusest, peab riikidevaheliste maksete arveldamine eurotsooni piires toimuma efektiivselt ning usaldusväärselt.

Ühtse turu kujundamisel oli oluliseks sammuks euro kasutuselevõtt. Sellest alates tuleks kõiki eurotsooniseseid makseid käsitleda **riigiseste maksetena**. Euroopa Liidu piires on tõhusale maksete arveldamisele ja euro rahaturgude ühendumisele kaasa aidanud sellised riikidevahelised suurmaksete arveldussüsteemid nagu üleeuroopaline brutoarveldussüsteem (TARGET) ja Euroopa Pangandusassotsiatsiooni Euro I. Alates 2002. aasta algusest võetakse rahaliidu maades kasutusele ka euro pangatähed ja mündid, mida saab maksevahendina kasutada kõigis liidu riikides. Seevastu sularahata algatatud jaemaksete arveldamisel eurotsoonis on riikidevaheliste maksete töötlemine endiselt tunduvalt probleemsem kui riigiseste maksete oma.

I. Keskpanga roll jaemaksete arveldamisel

Keskpangad on alati tegelnud jaemaksetega, st eraisikutevaheliste ning eraisikute ja ettevõtete vaheliste väikemaksetega. Paljude 19. sajandil loodud keskpankade eesmärgiks oligi tagada rahva usaldus pangatähtede kui jaemaksevahendi vastu, millel erinevalt müntidest ei olnud omaette väärtust. Seoses 20. sajandil toimunud makse-instrumentide (tšekid, maksekorraldused, kaardimaksed) ja maksesüsteemide arenguga hakkasid kommertspangad hoiustatavat raha kasutama pankadevahelisteks arveldusteks. Esialgu juurutati kommertspankade kohustuste vahetamisel põhinevad pankadevahelised arveldussüsteemid keskpankades just seetõttu, et võita rahva usaldus selliste süsteemide vastu. Mõned keskpangad haldavad pankadevaheliste jaemaksete arveldussüsteemi tänapäevani.

Nüüd ei ole keskpankade eesmärgiks enam niivõrd maksesüsteemide haldamine, kuivõrd eelkõige nende järelevalve ning ladusa toimimise tagamine. Viimatimainitu kajastub üha enam ka seadusandluses. Euroopa rahaliidu liikmete jaoks on need põhimõtted sätestatud Euroopa Ühenduse asutamislepingu paragrahvis 105 (2) ning Euroopa Keskpankade Süsteemi ja Euroopa Keskpanga põhikirja paragrahvis 3, mille kohaselt Euroopa Keskpangal on õigus välja anda regulatiivakte ja luba

kaasata arveldussüsteemidesse rahaliidu liikmeid. Need sätted kehtivad nii jae- kui ka suurmaksete arveldussüsteemide kohta.

Viimase aastakümne jooksul on keskpankade peatähelepanu keskendunud suurmaksete arveldussüsteemides esile kerkinud süsteemsetele riskidele. Pärast kümne riigi keskpankade poolt moodustatud pankadevaheliste netoarveldussüsteemidega tutvumise komitee aruande (nn Lamfalussy aruanne) heakskiitmist 1990. aasta novembris täiustasid keskpangad suurmaksete netoarveldussüsteemide turvalisust ja töökindlust. Samal ajal jõuti ka arusaamisele, et parim viis süsteemset riski ära hoida on välja töötada reaajas toimiv brutoarveldussüsteem (RTGS). Brutobaasil toimiva arveldussüsteemi põhimõtetest lähtuvalt on üles ehitatud ka rahaliidu piires eurodes teostatavate välismaksete arveldussüsteem TARGET.

Vaatamata sellele, et momendil pööratakse väga suurt tähelepanu suurmaksete arveldussüsteemide arendamisele, üritatakse lahendusi leida ka rahaliidu piires toimiva jaemaksete arveldussüsteemi väljatöötamiseks, sest ühtmoodi oluline on nii suur- kui ka jaemaksete arveldussüsteemide tõhus toimimine.

¹ Avaldatakse lühendatult. Originaaltekst on ilmunud Euroopa Keskpanga bülletääni 2001. aasta veebruarikuu numbris, lk 51–58. Euroopa Keskpanga veebilehe aadress on <http://www.ecb.int> (Toim. märkus).

II. Olukord riikidevaheliste jaemaksete arveldamisel ei ole rahuldav

Praegu arveldatakse eurotsoonis iga päev umbes 100 miljonit riigisisest jaemakset. Riikidevahelisi jaemakseid teostatakse päevas tõenäoliselt vaid mõnisada tuhat, millest enamuse moodustavad kaardimaksed.

Selliste välismaksete teostamisel, kus raha saaja ja maksa omavahel ei kohtu, on sobivaimaks mooduseks maksekorraldus. Probleem on aga selles, et riikidevaheliste maksete arveldamise efektiivsus on riigisiseste maksete arveldamisest märksa madalam. Esiteks on välismaksete arveldamise eest võetav teenustasu tunduvalt kõrgem kui see, mida võetakse riigisiseste maksete arveldamise eest. Teiseks on ka välismaksete arveldamisaeg tunduvalt pikem riigisiseste maksete omast.

Euroopa Komisjoni poolt avaldatud aruandest “Pankade teenustasud Euroopas” (*Bank Charges in Europe*) ilmneb, et 1999. aasta novembris oli keskmine teenustasu välis-

makse algatajale 100eurose krediidikorralduse eest 15,51 eurot (kõrgeimat teenustasu võtsid Iirimaa ja Portugali, madalaimat Luksemburgi ja Hollandi pangad). Arvestades aga, et neljandikul juhtudest võeti teenustasu lisaks maksjale veel ka saajalt (kõrgeimat tasu võtsid Portugali ja Hispaania, madalaimat Belgia ja Soome pangad), oli 100eurose krediidikorralduse keskmine teenustasu 17,10 eurot. See on küll 40% madalam kui Euroopa Komisjoni 1994. aasta uurimuse tulemusel selgunud keskmine teenustasu, kuid ikkagi ligi sada korda kõrgem riigisiseste krediidikorralduste eest võetavast teenustasust, mis vaid harva ületab 0,10 või 0,20 eurot. Nii kõrged teenustasud takistavad ilmselgelt väliskaubanduse ja teenuste pakkumise arengut.

Välisjaemakseks kasutatava krediidikorralduse keskmine arveldusaeg oli eelmainitud aruande järgi 3,41 pangapäeva. Mõnel juhul oli aga maksejuhiste arveldamisaeg lubamatult pikk (vt tabel 1).

Tabel 1. Maksejuhiste arveldamisaeg eurotsoonis

1 päev	2 päeva	3 päeva	4 päeva	5 päeva	6 päeva	Üle 7 päeva	Keskmine
6,04%	28,70%	25,68%	16,62%	13,60%	4,23%	5,14%	3,41%

Allikas: *Bank Charges in Europe*. Euroopa Komisjoni (*Directorate-General Sanco*) poolt 2000. aasta aprillis avaldatud aruanne, B5-1000-99/074610, IEIC.

Sellise ebarahuldava olukorra peamisteks põhjusteks on halb pangasisene töökorraldus ja klientide vähenenud informeeritus – kliendid ei oska korrektselt maksejuhiseid täita ning pangad peavad tegema suuri kulutusi vigaste maksejuhiste parandamiseks. Suurem osa maksejuhiste töötlemise kuludest on tingitud mittestandardsete kliendiliidest kasutamisest (isegi kui klient algatab maksejuhise elektroonselt, on maksja- ja saajapanga poolt kasutatavad maksejuhiste formaadid tihtipeale erinevad) ning pangasiseste süsteemide ja protseduuride vähesest automatiseeritusest.

Teine oluline põhjus on korrespondentpanganduse kasutamine, millega tihtipeale kaasneb maksejuhiste käsitsitöötlemine, mis omakorda mõjutab nii arveldamise kii-

rust kui ka teenustasu. Riigisiseste arvelduste teostamisel on korrespondentpangandus asendunud pankadevaheliste arveldussüsteemidega. Samamoodi teostatakse ka riikidevahelisi suurmakseid eurotsoonis, kus neid arveldatakse kas siis läbi TARGETi või Euro I. Seni ajani aga kahjuks puuduvad vajalikud infrastruktuurid välisjaemaksete arveldamiseks eurotsoonis ning seetõttu kasutatakse selleks endiselt korrespondentpangandust. Viimase pluss on see, et makseid ei pea teostama eurodes, vaid võib kasutada suvalist valuutat. Seoses euro sularaha käibelevõttuga 2002. aastal peaks korrespondentpanganduse kasutamine vähenema. Samuti peaks euro käibelevõtt kiirendama riikidevaheliste jaemaksete arveldamiseks vajaminevate infrastruktuuride väljatöötamist.

III. Rahaliidu liikmesriikide strateegia ja eesmärgid: riikidevaheliste jaemaksete arveldamistingimused peavad olema samasugused kui siseriiklike maksete omad

Sarnaselt riigisiseste pankadevaheliste suurmaksete arveldamisega teostatakse ka välismaksete arveldamist kommertspanga

keskpangas hoitava raha arvelt (kuigi riikidevahelistes maksete arveldussüsteemides osalevad ainult keskpangad).

Välismaksete arveldamiseks eurotsoonis on suudetud luua ühtne arveldusruum TARGETi abil, mis töötleb maksejuhiseid reaajas – seega sama kiiresti kui riigisiseseid makseid. TARGETi miinuseks võib pidada maksejuhise töötlemise eest nõutavat hinda, mis on umbes kaks ja pool korda kõrgem kui analoogse riigisisese maksejuhise töötlemise oma. Euroopa rahaliidu liikmesriikide eesmärk ongi eelkõige muuta TARGET kuluefektiivsemaks ning seda täiustada.

Kui rääkida eraisikutevahelistest sularahamaksetest eurodes, siis valmistuvad nii Euroopa rahaliidu liikmesriigid kui ka pangasektor 2002. aasta algul toimuvaks euro rahatähtede ja müntide kasutuselevõtuks. Eurosularaha käibelevõtuga kaotab sularahaarvelduste puhul mõiste *välismakse* oma senise tähenduse ning kõiki eurotsoonis teostatavaid sularahamakseid hakatakse käsitleda riigisiseste maksetena.

Mis puutub aga riikidevaheliste jaemaksete arveldamise seoses üleminekuga eurole, siis kahjuks ei ole pangasektor sellele piisavalt tähelepanu pööranud. Rahaliidu liikmesriigid hakkasid eurotsoonisest välisjaemaksete arveldamiseks lahendusi otsima alles 1999. aastal.

Antud olukorra üle tunneb muret ka Euroopa Parlament, kes on kutsunud Euroopa Keskpanga üles välja töötama eurotsoonisest välisjaemaksete arveldussüsteemi. Samuti on tehtud ettepanek arveldada riikidevahelisi jaemakseid läbi TARGETi, sest TARGET on võimeline töötlemise lisaks pankadevahelistele maksetele ka kliendimakseid. 2000. aastal kahekordistuski TARGETis klientide poolt algatatud välismaksete arv, jõudes 14 000 makseni päevas. Tavaliselt oli aga selliste maksete puhul tegemist klientide koondmaksetega (keskmise väärtusega 1,1 miljonit eurot), mida käesolevas kontekstis ei saa käsitleda jaemaksena. Läbi TARGETi süsteemi läheb

jaemaksete arveldamine ka liiga kulukaks, sest süsteem töötleb igat maksejuhist eraldi.

Arvestades seda, et normaalses turumajanduslikus ühiskonnas peab pangasektor tagama kiired ja kuluefektiivsed rahaülekanded, leidsid rahaliidu liikmesriigid, et riikidevaheliste jaemaksete arveldussüsteemi väljaarendamine peab suuresti jääma pankade õlule. Küll aga toetatakse panku elujõuliste lahenduste leidmiseks vajaliku pinna ettevalmistamisel. 1999. aasta septembris avaldati aruanne “Välisjaemaksete arveldussüsteemi täiustamine – rahaliidu liikmesriikide seisukoht”, milles sisaldus seitse eesmärki, mis pankadel tuleb 2002. aastaks saavutada:

1. **Täiustatud süsteem(id) peab(vad) arveldus-teenust pakkuma alates 1. jaanuarist 2002;**
2. **riikidevaheliste jaemaksete puhul tuleb põhitähelepanu pöörata krediitkorralduste töötlemisele;**
3. **märkimisväärselt tuleb alandada välisjaemaksete teostamiseks kasutatavate krediitkorralduste töötlemise hinda;**
4. **riigisisesteks ja välisarveldusteks peab kuluma ühepalju aega;**
5. **teenustasu välismaksete arveldamise eest peaks maksma ainult makse algataja;**
6. **juurdepääs riikidevaheliste jaemaksete arveldussüsteemile peaks olema avatud;**
7. **juba kehtivaid standardeid tuleb rakendada nii kiiresti kui võimalik.**

IV. Edusammud takistuste kõrvaldamisel ja probleemide lahendamisel

Rahaliidu liikmesriigid on välisjaemaksete arveldamisega seotud takistuste väljaselgitamisel ja kõrvaldamisel teinud tõsist koostööd pangasektoriga. Koostöö tulemusena selgusid järgmised probleemid:

Esiteks väitsid pangad, et välisjaemaksete arveldamiseks eurotsoonis puudus *ärinõudlus*. Pankade väite, et teenustasud on kõrged, kuna maksejuhiseid liigub vähe, võib hõlpsasti ümber pöörata: maksejuhiseid liigub vähe, kuna teenustasud on kõrged. Rahaliidu liikmesriigid tegid pankadele üheselt selgeks, et isegi kui ärinõudlus teenuse vastu puudub, peab ühisrahale üleminekul funktsioneerima tõhus

riikidevaheliste jaemaksete arveldussüsteem. Seetõttu tuleks välisjaemaksete arveldamise täiustamisega seotud kulutusi käsitleda ühisraha kasutuselevõtuga seotud üldise kasu kontekstis.

Teiseks väideti, et *pankadevaheline infrastruktuur* oli ebatäiuslik. Selle puuduse kõrvaldamiseks loodi välisjaemaksete arveldussüsteem STEP I, mis alustas tööd 20. novembril 2000 ning kasutab arveldamiseks Euroopa Pangandusassotsiatsiooni süsteemi Euro I. Seda, kui suur oli nõudlus sellise riikidevaheliste jaemaksete arveldussüsteemi järele, saab öelda alles siis, kui süsteem on mõnda aega toiminud.

Kolmandaks, kui rääkida *ühistest standarditest*, siis rahvusvahelised kontonumbri- ja maksejuhised standardid on olemas olnud juba mõnda aega. Riikidevaheliste maksejuhiste täisautomaatseks töötlemiseks puudus vaid sobiv formaat nende pankadevaheliseks edastamiseks. Nüüdseks kasutatakse nii TARGETi, EURO I kui ka STEP I puhul ühtset SWIFTi sõnumiformaati. Seega on praeguseks olemas kõik tehnilised eeldused eurotsoonisest välisjaemaksete täisautomaatseks arveldamiseks. Tundub aga, et pangad ei taha neid standardeid eriti kiiresti rakendada, sest see on seotud märkimisväärtete investeringutega, ühtsete standardite rakendamisest tõusev tulu avaldub aga alles siis, kui neid standardeid järgivad kõik pangad.

Neljandaks rõhutasid pangad, et väga raske on loobuda tavast, mille puhul teenustasu võetakse nii maksejuhise algatajalt kui ka saajalt – juhul, kui välismakse algatanud klient maksab maksejuhise lähetavale pangale kõik teenustasud, kuidas katab siis saajapank maksejuhise töötlemisega seotud kulud? Kuigi Euroopa Parlamendi ja Nõukogu 1997. a 27. jaanuari direktiiv (97/5/EÜ) välismaksete arveldamise kohta keelab sellise topelt-teenustasu võtmise (*double-charging*), nähtub eelmainitud aruandest “Pankade teenustasud Euroopas”, et topelt-teenustasu võtmist rakendatakse 25% välismaksete puhul. Et topeltteenustasu võtmise probleemi ajutiselt lahendada, kasutatakse nn ülekantavat teenustasu (*default multilateral inter-bank exchange fee* – MIF), mille korral eelnevalt pankade vahel kokku lepitud saajapanga teeninduskulud katab maksejuhise algataja ning vastav summa lisatakse ülekantavale summale. Ülekantava teenustasuga saab probleemi ajutiselt lahendada aga ainult sel juhul, kui tasu on piisavalt väike.

Riikidevaheliste maksejuhiste töötlemise kõrget teenustasu õigustavad pangad ka *maksebilansistatistika* aruandluskohustusega. See aruandlus nõuab sageli käsitsitöötlust, segades niiviisi täisautomaatset töötlemist. Rahaliidu liikmesriigid algatasid pangasektori ja statistikaasutuste vahel vastava diskussiooni, et vähendada maksebilansi aruandluse kulusid. Diskussiooni tulemusena jõuti kokkuleppele, et alates 1. jaanuarist 2002 ei ole vaja alla 12 500 euro suurusi makseid aruandluses kajastada. Lisaks sellele aitavad omavahel kooskõlastatud välismaksete arveldamiskoodid kaasa aruandluse automatiseerimisele. Selliste kokkulepete tulemusena langeb pankade õlult välismaksejuhiste töötlemise halduskoormus, mis oli peamiseks õigustuseks suurte teenustasude võtmisel.

Käesoleva lühiülevaate põhjal võib öelda, et pangasektorile on loodud kõik tingimused, et vähendada, pike-mas perspektiivis aga kaotada erinevused riigisiseste ja välisjaemaksete arveldamisel. Rahaliidu liikmesriigid hindasid 2000. aasta septembris avaldatud eduaruandes “Riikidevaheliste jaemaksete arveldamise täiustamine” alates 1999. aastast saavutatut. Aruandes tunnustatakse küll teatud edu, kuid samas märgitakse ka, et 1999. a aruandes määratletud eesmärgid on ilmselgelt veel saavutamata. Seetõttu kutsuvad rahaliidu liikmesriigid pangasektorit jõupingutusi jätkama ning omaks võtma järgmist neljast punktist koosnevat tegevuskava:

1. **Maksete arveldusteenuse pakkujad peavad võtma endale kohustuse rakendada automaatne maksejuhiste töötlemise standard (STP) 2000. aasta lõpuks ning juurutama standardi 2001. aasta keskpaigaks;**
2. **pangasektor peab leidma lahenduse ebaseadusliku topeltteenustasu võtmise lõpetamiseks. Juhul kui olukorra lahendamiseks otsustatakse kasutusele võtta nn ülekantav teenustasu (MIF), tuleb see rakendada 2001. aasta keskpaigaks;**
3. **pangasektoril tuleb ühtselt määratleda välismakse teostamiseks kasutatav krediidikorralduse toode, mis sisaldaks rahaliidu liikmesriikide nõuetele vastavat välisjaemaksete arveldamise baasteenust ja mida pakuks enamik panku. Selline toode tuleb kasutusele võtta hiljemalt 2001. aasta keskpaigaks ning toote turuletoomisega peab kaasnema ka vastav turunduskampaania;**
4. **pangasektor peab käivitama nii era- kui ka äri-klientidele suunatud teabekampaania, informeerimaks neid standardnõuetest ja andmetest, mida arved ning maksekorraldused peavad sisaldama.**

Rahaliidu liikmesriigid jälgivad tähelepanelikult, kuidas pangad tegevuskavast kinni peavad ning nende edusamme antud valdkonnas. Momendil tegeldakse hinnangu andmisega 2000. aasta lõpuks seatud eesmärkide saavutamisele. Järgmine hinnang püstitatud eesmärkide saavutamise kohta antakse 2002. aasta alguses. Hinnangu andmisel pööratakse tähelepanu nii lühi- kui ka pikaajaliste eesmärkide saavutamisele. Näiteks korraldas Euroopa Keskpank 2001. aasta veebruaris konverentsi, et hinnata eurotsoonisest jaemaksete arveldamise infrastruktuuri potentsiaalseid pikaajalisi arengutendentsi.

V. Järeldused

Euro pangatähtede ja müntide käibelevõtmisega 2002. aasta alguses muutuvad eurotsooni riigid

sularahamaksete seisukohast ühtseks makseruumiks. Eurotsooni riikide kodanikel peab olema võimalus

sooritada mugavalt ja tõhusalt makseid kogu eurotsooni piires. Samuti peab neil olema võimalus teostada eurotsooni piires riikidevahelisi jaemakseid ühesuguse teenustasu ja kiirusega. Kahjuks on pangasektor sellise teenuse pakkumisest veel üpris kaugel.

Rahaliidu liikmesriigid on määratlenud eesmärgid ja tegevussuunad, et nende eesmärkideni jõuda 2002. aastaks. Toetatakse ka arutelusid asjaomaste poolte vahel ning aidatakse välja selgitada eurotsoonisest riikidevaheliste jaemaksete arveldamisega seotud

kõrgete teenustasude ja madala teenindustaseme põhjusi.

Momendil on veel vara hinnata, kas praeguseks pankade poolt saavutatu on piisav, et pakkuda alates 1. jaanuarist 2002 kogu eurotsoonis ühtset arveldusteenust. Selge on aga see, et rahaliidu liikmesriigid on jätkuvalt valmis selle ühise eesmärgi saavutamiseks panku aitama. 2002. aasta alguses eurotsoonisest riikidevaheliste jaemaksete arveldamisele antav hinnang kujuneb jaepanganduse toimimise lakmustestiks ühisrahamaades.